

op als hij 'niets meer kreeg' (31). Ook Van Dijke bereidde zich veelal niet voor. 'Den meesten tijd had hij vooraf geen tekst', deelt zijn levensbeschrijver mee, 'dikwijls is het gebeurd, dat hij volstrekt niet wist wat hij spreken moest, maar de Heere beschaamde hem nimmer' (37). Zou zo'n prediker nooit los raken van het geschreven Woord, en zou Christus dan toch het middelpunt van zijn prediking blijven? Mij dunkt dat Hofman hier de voorgangers van de negentiende eeuw iets te veel herschept naar het model van zijn eigen tijd, en dat de beschrijving op dit punt te weinig het element van historische ontwikkeling bewaard heeft.

Die ontwikkeling is er natuurlijk geweest, en ze blijkt ook bij Hofman. Een Daniël Bakker, die in 1850 voor het open bovenraam op een stoel stond te bidden om beter door God gehoord te worden (43), had andere voorstellingen van de hemel dan de zestig jaar jongere G. H. Kersten. Wel zijn ze als geestverwanten herkenbaar, want het is een ontwikkeling in continuïteit. De tradities van Ledeboerianen en kruisgezinden leven voort in de gereformeerde gemeenten, zoals ze zelf ook weer hun wortels hebben in de zeventiende en achttiende eeuw. Ledeboer beschouwde zichzelf als de grootste van alle zondaren, zegt zijn biograaf Nicolaas Beversluis - zo had Van der Groe het honderd jaar eerder kunnen zeggen. 'Doch daarom', vervolgt Beversluis, 'kon hij ook de onreine handen niet uitslaan tot kerkherstel, gelijk zoo velen, maar moest in de breuke blijven staan en wachten, of God de Heere naar Zijne ontfermende liefde over Sion, Zelf wilde herstellen en oprichten en bouwen, wat door 's volks zonden was nedergeworpen' (224). Van daaruit loopt geen enkele lijn naar Abraham Kuyper of de zelfbewuste anti-revolutionairen van het interbellum. Maar vergis ik mij indien ik het Ledeboeriaanse beginsel in wat gesecculariseerde vorm vaag meen te herkennen in Aantjes' politiek van christelijke dienstbaarheid, tegenover het triomfalisme van de Kuyperianen?

Om die historische ontwikkeling in volle omvang waar te nemen zou men een ander startpunt moeten kiezen dan 1834 en een later eindpunt dan 1927. Hofman vertelt dat zijn boek eigenlijk als dissertatie bedoeld was, doch dat hij meende niet te moeten ingaan op de wens van zijn promotor, het verleden van de gereformeerde gemeenten meer te verbinden met de nadere reformatie (13). Ik kan mij indenken dat Hofman daartegen opzag, en ik acht zijn keuze ook niet beslist verkeerd. Maar het betere is de vijand van het goede. Verbreding en verdieping van het historisch perspectief kunnen winst brengen. Laten we het houden op een compromis, hoe weinig dat ook met de geaardheid van de gereformeerde gemeenten lijkt te stroken: we beschouwen dit boek als een nuttige voorlopige bijdrage, en wachten op een verdere uitwerking. Hopenlijk zal er dan ook tijd zijn voor een index van personen en plaatsen, die nu pijnlijk gemist wordt.

A. Th. van Deursen

J. G. de Beus, *Morgen bij het aanbreken van de dag! Nederland driemaal aan de vooravond van oorlog* (Rotterdam: Ad Donker, 1977, 24 blz., f49,50, ISBN 90 6100 142 0).

Slechts zelden laten Nederlandse diplomaten zich overhalen tot het publiceren van hun mémoires. De Beus doet dat in feite ook niet. Hij presenteert ons een studie rond drie gebeurtenissen uit zijn diplomatieke carrière, waarbij hij nauw betrokken was. Als jong diplomaat ervoer hij in Berlijn van oktober 1939 tot mei 1940 het voor Nederland zo verwarrende verloop van de waarschuwingen over de aanstaande Duitse aanval. In 1948-49 was hij als naaste medewerker van Van Roijen nauw betrokken bij de behandeling van de Tweede politionele actie in de Veiligheidsraad en als ambassadeur in Canberra kreeg hij in 1960-62 te maken met de laatste fase van het Nieuw-Guinea-conflict.

Elk van de onderdelen heeft zijn eigen karakter. Het deel over Berlijn laat ons zien hoe het toegang aan het Nederlandse gezantschap, waar gezant jhr. mr. H. M. van Haersma de With, een vaderlijk maar ouderwets heer van stand, de politieke zaken voor zichzelf monopoliseerde. De hoofdmoot betreft hier echter de waarschuwingen, die de militaire attaché, majoor G. J. Sas, van het plaatsvervangend hoofd van de Duitse contraspionnagedienst, kolonel H. Oster, kreeg over de aanstaande Duitse aanval op Nederland en het veelvuldige uitstel daarvan. Iedereen op het gezantschap was blijkbaar van de geheime contacten van Sas op de hoogte. Haersma de With geloofde zonder meer in de betrouwbaarheid van Sas' inlichtingen. De Beus geeft ons echter geen uitsluitsel over de vraag, of Haersma pogingen in het werk stelde om minister Van Kleffens en de regering in Den Haag na het bezoek van Sas aan Den Haag in november 1939 - waarbij hij allerwege op twijfel over de gegrondheid van zijn inlichtingen stuitte - om hen tot andere gedachten te brengen. In zijn beschrijving van de waarschuwingen van Sas (die hij ook doorgaf aan de Belgische militaire attaché) volgt De Beus nauwgezet het nog niet gepubliceerde manuscript van Jean Vanwellenhuyzen van het Belgisch navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te Brussel over deze kwestie.

De episode over de behandeling van de Tweede politionele actie in de Veiligheidsraad vanaf december 1948 stelt de lezer in staat tot in detail de afweging van de risico's van een nieuwe politionele actie voor Nederland te volgen en vervolgens hoe de delegatie onder dr. J. H. van Roijen zich enerzijds inspande voor Nederland een zo gunstig mogelijk resultaat te bereiken bij de voorbereiding achter de schermen van de ontwerp-resolutie. Het werk van de diplomaat in het multilaterale overleg komt in dit hoofdstuk goed tot uiting, temeer omdat de Indonesische kwestie ook een binnenlands-politieke dimensie had voor Nederland. De delegatie moest daardoor als het ware op drie fronten tegelijk werkzaam zijn: allereerst peilen welke stappen de leden van de Veiligheidsraad tegen Nederland beraamden en de Nederlandse politiek verdedigen; op de tweede plaats de regering adviseren over het in te nemen Nederlandse standpunt en ten slotte - en dat was steeds het moeilijkste - proberen zoveel mogelijk van het Nederlandse standpunt te incorporeren in de resolutie van de Veiligheidsraad. Uit De Beus' relaas blijkt duidelijk, dat de delegatie de meeste moeite had om de regering te doordringen van de onhoudbaarheid van de Nederlandse — vooral door de 'die-hards' in Nederlands-Indië onder aanvoering van de hoge vertegenwoordiger van de kroon, dr L. J. M. Beel, gepousseerde - afwijzing van de republiek onder Soekarno. Het ontbreken van een duidelijke politieke visie op de totstandkoming van de nieuwe relatie tussen Nederland en Indonesië leidde - zo betoogt De Beus - ertoe, dat Den Haag vergeraande inmening van de Verenigde Naties moest aanvaarden.

Opvallend is het, dat na het terugtreden van de politieke 'die-hards' leden van de buitenlandse dienst in feite de leiding in Indonesië overnamen: A. H. J. Lovink werd HVK, Van Roijen leidde de Nederlandse delegatie bij de Rondetafelconferentie. Dat de militaire 'die-hards' het tijdens de laatste maanden van het Nederlandse bewind nog niet opgaven, bleek wel uit hun voorstel voor een derde politionele actie, dat overigens door de steeds naar compromissen strevende Lovink niet ontraden werd.

Het deel over Nieuw-Guinea is het uitvoerigst. Het behandelt vooral de laatste fase van de kwestie. Na een overzicht van de Australische houding sinds 1949 in de Nieuw-Guinea-kwestie vat De Beus de kwestie op bij de discussie over de vraag of Nederland bij een Indonesische militaire actie zou kunnen rekenen op militaire of logistieke steun van Australië, de Verenigde Staten of Groot-Brittannië. Aan de hand van telegrammen en diplomatieke rapportage toont De Beus aan, dat de Amerikaanse en Britse toezeggingen minder solide waren dan de minister van buitenlandse zaken, mr. J. M. A. H. Luns, aannam. Dan gaat

het relaas verder in 1960, toen Nederland besloot tot internationalisering. Uit dit Nederlandse besluit trok Australië zijn consequenties. Vooruitlopend op de situatie, dat Indonesië Nederlands Nieuw-Guinea zou besturen, ging Canberra streven naar samenwerking met dat land, omdat het tenslotte een landsgrens met Australië zou krijgen. In zijn taxatie van de Australische koersverandering gaat De Beus wat te ver, omdat hij uitgaat van een hechte Nederlands-Australische samenwerking vóór 1960. De lange duur van het ontstaan van enige concrete bestuurlijke samenwerking tussen de beide delen van Nieuw-Guinea is eerder een aanwijzing in de andere richting.

De onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië onder leiding van de Amerikaanse VN-bemiddelaar Ellsworth Bunker beschrijft De Beus uitvoerig. De Nederlandse delegatie - opnieuw onder leiding van Van Roijen - voerde overeenkomstig de regels van het diplomatieke spel een achterhoedegevecht voor een regering, die onder dreiging van steeds nieuwe en grotere Indonesische infiltraties op Nieuw-Guinea probeerde het trauma van de dekolonisatie zonder al te veel bloedverlies achter zich te laten. Soekarno en de zijnen waren uiterst agressieve onderhandelaars, die slechts onder krachtige dreigementen van de Amerikaanse president, John F. Kennedy, in de slotfase van de onderhandelingen in juli 1962 hun slachtoffer met rust lieten en geen nieuwe concessies meer eisten.

Morgen bij het aanbreken van de dag is als gezegd geen mémoire; evenmin is het een wetenschappelijke studie. De Beus gebruikte bij het schrijven veel bestaande literatuur en voor de hoofdstukken over de Tweede politionele actie en de Nieuw-Guinea-kwestie baseerde hij zich op archivalia van het ministerie van buitenlandse zaken. Zeker deze onderdelen brengen veel nieuwe gegevens, maar De Beus had toch wat meer zijn persoonlijke ervaringen als aanvulling op de inhoud van de door hem geciteerde en geparafraseerde documenten kunnen te boek stellen.

Het meest treffende uit De Beus' studie is, dat ondanks de vele cassandra-tijdingen van diplomaten de regering in Den Haag nauwelijks haar koers wijzigt en voortploegt in de vore van de binnenlands-politieke compromissen. Dat zulke berichten niet verder kwamen dan het ministerie van buitenlandse zaken, omdat ze niet pasten in het voorgestane beleid, kan men slechts vermoeden. Daarmee raken we aan de rol van de minister van buitenlandse zaken bij de vorming van het regeringsbeleid. Zeker in de Nieuw-Guinea-kwestie, en met name inzake de militaire steun van de Verenigde Staten, kan men na lezing van De Beus concluderen, dat minister Luns erg goedgelovig en weinig kritisch, zo niet naïef geweest is met betrekking tot de toezeggingen van John F. Dulles. Veel lof zwaait De Beus overigens aan Luns niet toe behalve voor de krachtige manier, waarop hij op gezette tijden de Nederlandse verontwaardiging tegenover buitenlandse collegae en diplomaten vertolkte; zonder dat dit overigens zoden aan de dijk zette. Van Roijen daarentegen komt als de grote man naar voren: een kundig onderhandelaar, die de marges van de positie van de tegenpartij haarfijn aftastte en daarmee wist te werken ten bate van een voor Nederland zo gunstig mogelijke oplossing; een scherpzinnig waarnemer, die er niet voor terugschrok eindeloos rapporten naar Den Haag te zenden met de boodschap: het roer moet om. Kortom, een diplomaat van internationale klasse. De kwade genius is zonder meer Soekarno: hij wil altijd meer dan De Beus althans gepast vindt. Soekarno wordt vergeleken met Hitler, maar daarin gaat De Beus mijns inziens te ver. Men kan weinig appreciatie gevoelen voor de volksmennerij van Soekarno, maar dan dient men bij de beoordeling van zijn optreden wel te verdisconteren, dat vanuit Indonesisch standpunt gezien Nieuw-Guinea een symbool was voor de Nederlandse wil zijn positie als koloniale mogendheid te handhaven. Emotioneel was dat voor Indonesië onaanvaardbaar evenals het voor Nederland emotioneel onaanvaardbaar was Nieuw-Guinea direct aan Indonesië over te dragen.

RECENSIES

De Beus heeft een belangrijke bijdrage geleverd tot de kennis van het recente verleden. Voor een land dat '[g]leen overvloed aan mémoires' kent, is deze aanpak een verbetering, die navolging verdient. Het is alleen jammer, dat veel drukfouten en slordigheden in literatuurverwijzingen het geheel ontsieren.

Albert E. Kersten

Frits Reuter, *De Communistische Partij van Nederland in oorlogstijd. Herinneringen* (Amsterdam: Van Gennep, 1978, 134 blz., f 16,50, ISBN 90 6012 388 3).

Frits Reuter, in de jaren dertig als Amsterdams gemeenteambtenaar lid van de CPN geworden, speelde in de bezettingstijd een belangrijke rol in het illegale werk van die partij, eerst als lid van de Amsterdamse districtsleiding, vanaf 1943 als lid van het illegale partijbestuur. Ook na de oorlog maakte hij deel uit van het partijbestuur. In 1953 werd hij daarnaast voorzitter van de Eenheids Vakcentrale (EVC) en zijn ervaringen in die functie, tegen de achtergrond van de problemen van de 'destalinisatie', brachten hem in conflict met de partij; in 1958 werd hij — samen met G. Wagenaar en H. Gortzak - uit de CPN geroyeerd. Als 66-jarige heeft Reuter nu zijn herinneringen aan de CPN in de bezettingsjaren in een kort en wat de stijl betreft pretentieloos boek neergelegd.

Twee kritische opmerkingen wellen bij de lezer van dit werkje al snel op. Ten eerste: ofschoon Reuter nadrukkelijk zegt 'slechts persoonlijke herinneringen' (133) te hebben willen geven, houdt hij zich niet altijd aan deze beperking en vertelt hij met name over de verhouding tussen de Komintern en de eerste illegale partijleiding (het 'driemanschap' De Groot-Jansen-Dieters) dingen, die hij - gezien zijn toen nog bescheiden plaats in het apparaat - niet uit eigen herinnering kan weten, zonder erbij te zeggen van wie hij het gehoord dan wel waar hij het gelezen heeft. Ten tweede munt het boekje uit door onnauwkeurigheid in details. Zo is bijvoorbeeld een groot deel van de eigennamen verkeerd gespeld. Ik doe een greep: W. van Exter wordt hardnekkig 'Den Exter' genoemd; met 'Jan Schalker sr.' (22, 81) wordt Cees Schalker bedoeld; 'Gilluiron' moet Gillieron zijn, 'Rizouw' moet Riezouw zijn; met 'Adjit, de latere Indonesische minister' (93) zal wel Setyadjit bedoeld zijn, enz. Ook verder zijn de slordigheden legio. Eén sterk staaltje: de capitulatie van de Duitse troepen in Nederland in 1945 werd volgens Reuter bekend gemaakt 'naar ik meen 2 of 3 mei'(121)!

Toch is het zeker geen slecht of onbenullig boek geworden. De argeloosheid van de schrijver, waar de twee genoemde feilen stellig uit voortvloeien, heeft namelijk ook zijn goede kant: nergens geeft Reuter blijk van enige behoefte om zijn eigen rol fraai voor te stellen of überhaupt het verleden te herschrijven. Daarom maken zijn herinneringen, ondanks de gesignaleerde slordigheden, toch een betrouwbare indruk en kunnen zij ons veel leren over organisatie en werkwijze van de illegale CPN en ook over het duistere tussenspel in de geschiedenis van de partij: de periode van mei tot juli 1945.

De gesignaleerde argeloosheid van Reuter heeft als positieve kant ook dat hij vrij is van kwaaddenkendheid tegenover medestrijders uit de illegaliteit, ook niet- en anti-communistische. Men zal in het hele boek over vrijwel niemand een onvriendelijke of hatelijke opmerking vinden. Des te opvallender is de ene grote uitzondering: Paul de Groot.' Die komt zelfs uitsluitend in negatieve zin ter sprake, en dat op tal van plaatsen. Na het verhaal hoe De Groot in mei 1945, ondanks veel bedenkingen tegen zijn houding tijdens de oorlog, weer in zijn functie hersteld werd, verzucht Reuter op bladzijde 125: 'Het is het meest stomme besluit dat ik ooit heb helpen nemen, en ik zou nu willen dat deze eerste kennismaking met De Groot nooit had plaatsgevonden'.